

הַרְמִזִּים לְדַבְרֵי חַז"ל ב'אִתְיָאֵל הַכּוֹשֵׁי מוֹיְנַעְצִיא'.
Othello, the Moor of Venice לַמַּחְזָה

רַחֵל וִיסְבְּרוּד וְאַבִּישֵׁי מַגְנָצָא

א. מְבוּא

חוקרים של תרגומי ההשכלה עמדו על כך שהמקרא היה המקור העיקרי או הבלעדי ללשון התרגומים האלה, לאוצר הניבים (אידיומטיקה) שלהם ולְהַרְמִזִּים (אלוזיות) המשולבים בהם.¹ כדברי גבריאל צורן, 'Enlightenment translators [...] used for all writing an elevated and solemn style derived mainly from the Bible'.² גישה מורכבת יותר מאפיינת את המחקר העוסק בתרגומי יצחק אדוארד זלקינסון, מן הבולטים שבמתרגמי ההשכלה. היו שהבליטו את עצם שימוש במקרא, כלומר את הקו המקשר בינו ובין תרגומי ההשכלה בכלל.³ לעומתם היו שהדגישו את ייחודו. הרי גולומב, שייחס למתרגמי ההשכלה שימוש מכני ונוקשה בפסוקי תנ"ך, הוציא את זלקינסון מכלל זה: – 'It seems that most Haskala translators

1 H. Golomb, "Classical" vs. "Contemporary" in Hebrew Translations of Shakespeare's Tragedies', *Poetics Today*, 2, 4 (1981), pp. 201-207; G. Zoran, *Past and Present in Hebrew Literary Translation: A Lecture and Exhibition Catalogue*, Cambridge, MA 1990; ע' דיקמן, 'אחרית דבר', איתאל הכושי מוֹיְנַעְצִיא: אֹתְלוּ עַל פִּי שַׁקְסְפִיר / וִילִיאָם שַׁקְסְפִיר, הוצאה מחודשת לתרגום הראשון של אֹתְלוּ מֵאֵת שַׁיִקְסְפִיר, תרגם י"א זלקינסון, ערכו והביאו לדפוס א' בר־דוד, ע' צֶלְגַנְבוֹב, נ' שֶׁבַח, באר שבע תשע"ה, עמ' 231–246 (הספר ראה אור לראשונה בווינה בשנת 1874).

2 צורן (שם), עמ' 9.

3 ח' שקולניקוב, 'העברי שהפך נוצרי: המתרגם הראשון של שקספיר לשפת הקודש', מחקרי ירושלים בספרות עברית, כ (תשס"ו), עמ' 209–219.

with the notable exception of Salkinson, undoubtedly the most gifted among them, and possibly some others – did their utmost to substitute for the Shakespearean original near-mosaics composed of fragments of identifiable biblical verses'⁴ בדומה לכך כתב עמינדב דיקמן בהערה לאחרית דבר המלווה את ההוצאה המחודשת של תרגום זלקינסון למחזה *Othello*: 'לומר על תרגום משכילי שלשוננו מקראית, הרי זה כמו לומר שהשמש נוהגת לזרוח ביום. לשוננו של זלקינסון עדיין ממתינה למחקר מדויק ומפורט, שתקצר כאן היריעה מלגולל גם את אפס קצהו'.⁵

במאמר זה ניענה לאתגר שהציב דיקמן ונאיר פן של תרגומי זלקינסון – ביתר דיוק של תרגומו למחזה *Othello* – מזווית שכמעט לא נמצא לה ביטוי במחקר עליו. בכוונתנו להראות שנוסף על השימוש בלשון המקרא, לשון חז"ל מהדהדת בתרגומו במידה ובאופנים שאינם מאפשרים לראות בכך מקריות גרידא. חוסר תשומת הלב לכך ברוב המחקר הקיים נובע אולי מהמוסכמה שלשון תרגומי ההשכלה, לרבות לשוננו של זלקינסון, היא בעיקרה מקראית. ייתכן גם שהיותו משכיל ולאחר מכן מומר הסיח את הדעת מזיקתו לכתבים המייצגים את עולם הישיבה ובית המדרש. הסבר אפשרי אחר נעוץ בידע העולם של החוקרים. מכל מקום סקירת ההרמזים לדברי חז"ל בתרגומו של זלקינסון תוביל לאפיונו כמי שנשען על כל מקורות היהדות ותאפשר להציג תמונה שלמה יותר של מפעלו.⁶

לצורך הדיון בהרמזים, שהם תופעה לשונית וספרותית גם יחד, ניעזר במחקרה של ריטווה לפיהלמה.⁷ נעסוק כאן בשני סוגי ההרמזים שציינה לפיהלמה: שמות לסוגיהם (שמות אנשים, מקומות וכדומה) וביטויי מפתח (key phrase allusions), דהיינו קטעי טקסט שאינם שמות, ואשר מהדהדים

4 גולומב (לעיל הערה 1), עמ' 203.

5 דיקמן (לעיל הערה 1), עמ' 246.

6 יוצא דופן הוא מחקרה של לילי קהן המפרט שימושים בלשון הספרות הבתראית-מקראית בתרגומי זלקינסון: L. Kahn, *The First Hebrew Shakespeare Translations: Isaac: Edward Salkinson's Ithiel the Cushite of Venice and Ram and Jael, A Bilingual Edition and Commentary*, London 2017

7 R. Leppihalme, 'Translating Allusions: When Minimum Change Is Not Enough', *Target* 6, 2 (1994), pp. 177-193

בהם טקסטים קודמים. לפיהלמה מנתה מספר דרכי התמודדות עם הרמזים, והציבה אותן על ציר דמיוני – החל מדרכי התמודדות שמחייבות מאמץ מוערי מצד המתרגם וכלה בפתרונות שדורשים השקעה ויצירתיות:

- שינוי מוערי – תרגום מילולי של הכתוב בלי לתת את הדעת על השאלה אם ההרמוז יעבור בתרגום אם לאו.
- סימון ההרמוז כך שהקוראים בשפת היעד יוכלו לפחות לשים לב לקיומו. הסימון עשוי להיות על ידי מירכאות, אותיות נוטות, כתיבת חלק מהטקסט כשורות שיר וכדומה.
- שימוש בתרגום סטנדרטי של החומר המצוטט או הנרמז (למשל תרגום מוכר של התנ"ך לשפה אחרת).
- ניסוח משמעותו של ההרמוז בלשון שאינה מכילה הרמוז או השמטתו.
- הצבעה על ההרמוז ופענוחו – בגוף הטקסט או בהערות שוליים – עבור הקוראים בשפת היעד.
- המרת ההרמוז בהרמוז אחר לטקסט המוכר לקוראים בשפת היעד (ביות).
- נקיטת פתרון שאין להגדירו מראש כי הוא מבטא אד־הוק את המקוריות והיצירתיות של המתרגם.

שתי הדרכים האחרונות רלוונטיות במיוחד לתרגומו של זלקינסון, שהוא תרגום מביית מצד אחד ושופע יצירתיות מצד אחר. לפיהלמה הגבילה את דבריה להרמזים במקור ולדרכי ההתמודדות איתם בתרגום, ואילו גישתנו מוכוונת טקסט יעד, ואנו מתעניינים בהרמזים שבו כתופעה בפני עצמה. בכך אנו מחילים על ההרמזים דברים שנאמרו על אמצעי ספרותי אחר, המטפורה, כבעיית תרגום. לדברי גדעון טורי 'The nature of metaphor as a problem of Translation Studies has normally been established in the *source* pole, proceeding from source-text items identified as metaphors'⁸. כנגד גישה זו הציג טורי לכלול במחקר גם את המקרים של Non-metaphor *into* metaphor⁹ ושל *metaphor into* metaphor⁹. בהתאם לגישה זו נדון

G. Toury, *Descriptive Translation Studies and beyond*², Amsterdam 2012, p. 107 8

שם, עמ' 109. 9

בהרמזים בטקסט היעד בלא תלות בשאלה אם הם מחליפים הרמזים שבמקור, או באים במקום טקסט נטול הרמזים, או שהם בגדר תוספת על המקור. גישה זו מתאימה במיוחד לתרגום שהוא יצירה בפני עצמה, ושזיקתו למקורות היהדות מרחיקה אותו מאוד ממקורו השייכספירי.

פענוח ההרמזים יעוגן בתפיסה בחקר התרגום הקוראת למקד את המבט במיקרו-היסטוריה ולהכיר היטב את הביוגרפיה של המתרגם בעזרת מקורות ראשוניים ומשניים.¹⁰ כמו כן אנו רואים כרלוונטי את מושג ההביטוס של פייר בורדייה, המציין את נטיותיו של הפרט כפי שהן מובנות על ידי הסדר החברתי.¹¹ בעקבות ההבחנה בין הביטוס ראשוני (הראשון שנרכש) להביטוס משני, שנרכש במהלך התמחות מקצועית (specialized),¹² טען דניאל סימאוני שההביטוס המשני של מתרגם מורכב במהלך הזמן על ההביטוס המוקדם שלו כפרט בחברה.¹³ אנו נטען ברוח זו שההביטוס הוא דינמי אך עקבותיו של הביטוס מוקדם אינם נעלמים אלא נוכחים במאוחר ממנו.

ב. נקודות מרכזיות בביוגרפיה של זלקינסון

מקור המידע המפורט ביותר על זלקינסון הוא הביוגרפיה שלו מאת הסופר ישראל כהן.¹⁴ זלקינסון נולד בשנת 1820 בעיירה קטנה הסמוכה לשקלוב שבבלארוס למשפחה יהודית אורתודוקסית, ובגיל רך התייתם מאימו. כבר בילדותו משך תשומת לב בכישרונותיו ונודע כעילוי. אביו היה למדן מופלג

10 A. Pym, *Method in Translation Theory*, Manchester 1998; J. Munday, 'Using Primary Sources to Produce a Microhistory of Translation and Translators: Theoretical and Methodological Concerns', *The Translator*, 20, 1 (2014), pp. 64-80

11 P. Bourdieu and L. J. D. Wacquant, *An Invitation to Reflexive Sociology*, Chicago, IL 1992

12 P. Bourdieu and J. C. Passeron, *Reproduction in Education, Society and Culture*, trans. R. Nice, London 1977, pp. 42-46

13 D. Simeoni, 'The Pivotal Status of the Translator's Habitus', *Target*, 10, 1 (1998), pp. 1-39

14 י' כהן, יצחק אדוארד זלקינסון: חייו ומפעלו הספרותי, תל אביב תש"ב (http://benyehuda.org/cohen_yisrael/index.html). למקורות מידע נוספים על הביוגרפיה של זלקינסון ראו: שקולניקוב (לעיל הערה 3), עמ' 209, הערה 1.

ומוסמך לרבנות, ומכיוון שלא היה ביכולתו לשלם שכר לימוד, לימד את בנו בעצמו. בגיל 17 עזב הבן את בית אביו ונדד בין ערים שונות במזרח אירופה, בין השאר מאימת הגיוס לצבא. כתלמיד ישיבה רכש בקיאות בתלמוד וביסס את המוניטין שלו כעילוי. את מחייתו סיפקו בין השאר בעלי בתים אמידים שאירחו אותו בבתיהם בשיטת הימים (כלומר הזמנת תלמיד הישיבה חסר האמצעים לסעוד בבית המשפחה ביום מסוים) שהייתה נהוגה אז.

בנדודיו הגיע זלקינסון לוויילנה והתקרב שם לחוגי המשכילים. עד מהרה נעשה ידען גדול בתנ"ך ובלשון העברית. גם את ידיעת הלשון הגרמנית קנה לעצמו, והתחיל שוקד על קריאת סופרי המופת הגרמנים. היה בדעתו לנסוע לגרמניה כדי לרכוש השכלה גבוהה, אך מטעמים לא ברורים הגיע ללונדון. שם נפגש עם סוכני המיסיון ובשנת 1849 המיר בהשפעתם את דתו. לאחר תקופת לימודים וכהונה בכנסייה יצא בשליחות המיסיון לערים שונות ולבסוף השתקע בווינה, ושם הלך לעולמו בשנת 1883.

תרגומו לעברית משנותיו כמומר כוללים ספרות קודש נוצרית, בראש ובראשונה תרגום הברית החדשה, שפורסם בשנת 1885, לאחר מותו. כמו כן תרגם את *Paradise Lost* מאת ג'ון מילטון, החדור אמונה דתית, ושנקרא בתרגומו 'ויגרש את האדם' (1871). מהספרות היפה החילונית ידועים תרגומו לשניים ממחזות שייקספיר. התרגום הנדון כאן, 'איתאל הכושי מוֹיִנְעֵצִיא' (1874), שכותרתו במקור *Othello, the Moor of Venice*, הוא התרגום הראשון של מחזה שייקספירי במלואו לעברית. לאחר מכן תרגם את *Romeo and Juliet* וקרא להם 'רם ויעל' (1878). ראויה לציון העובדה שזלקינסון תרגם ישירות מאנגלית – שפה זו לא הייתה מוכרת לרוב יהודי מזרח אירופה בזמנו, ועל כן רווחו תרגומים ממנה בתיווך שפה שלישית, גרמנית או רוסית.¹⁵ תרגומו זכו להערכה, בראש ובראשונה מצד מעריצו הגדול פרץ סמולנסקין, מראשי תנועת ההשכלה. אך היחס אליו היה מהול תמיד באיבה בגלל המרת הדת. על 'איתאל הכושי' חתם בראשי התיבות יע"ס, כנראה בגלל העוינות שעורר שמו.

בכיוגרפיה של זלקינסון היו שלושה שלבים מרכזיים: תחילה תלמיד

15 על *Hamlet* בתרגום שלונסקי, שנעשה בתיווך הרוסית, ראו: טורי (לעיל הערה 8), עמ' 227–240.

ישיבה עילוי, אחר כך משכיל ולבסוף מומר. כתלמיד ישיבה רכש בקיאות בתלמוד, שהייתה לו עדיפות מוחלטת על פני התנ"ך בישיבות.¹⁶ עד היום דרך הלימוד הקלסית המקובלת בעולם היהודי האורתודוקסי כמעט אינה כוללת לימוד תנ"ך, ורוב הזמן מושקע בלימוד התלמוד והספרות המסעפת ממנו שעניינם הפרקטיקה הנצרכת בחיי היום יום. כמשכיל חבר זלקינסון לחוגים שהעדיפו את המקרא; המקרא נתפס כאוניוורסלי יותר, והפנייה אליו ביטאה התנגדות לממסד הרבני ולעולם הישיבות. כמומר פנה זלקינסון עורף גם לישיבה וגם לתנועת ההשכלה, שאומנם שאפה להשתלבות היהודים בחברה הכללית ולהרחבת השכלתם, ועם זאת חרדה מהתבוללות, קל וחומר מהמרת הדת.¹⁷ הן בהשכלה והן בנצרות ניתן מקום מרכזי למקרא או לברית הישנה אך לא לתלמוד. ואולם המקרא לא העלים את התלמוד מתרגומו של זלקינסון, רמז לכך שההביטוס של משכיל ואחר כך של מיסיונר נוצרי לא דחק את זה של תלמיד ישיבה.

ג. דוגמאות מהתרגום

תרגומו של זלקינסון שונה מתרגומים לעברית בני זמננו בכך שהוא עיגן את יצירתו של שייקספיר בעולמה של היהדות תוך התרחקות ניכרת מהמקור.¹⁸ כך יכול היה זלקינסון לפנות אל קהל – גם משכילי – שהיהדות הייתה קרקע גידולו, ושעולמו של שייקספיר היה זר לו. לטענתנו היהדות נוכחת בתרגומו בצורת הרמזים הן למקרא הן לדברי חז"ל, וכדי להוכיח טענה זו נביא דוגמאות להרמזים משני הסוגים שציינה לפיהלמה, שמות וביטויי מפתח. נפתח בהרמזים למקרא, אך מכיוון שהם כבר נדונו בהרחבה, בעיקר על ידי חנה שקולניקוב,¹⁹

M. Halbertal, *People of the Book: Canon, Meaning, and Authority*, Cambridge, MA 1997; M. Pelli, *Haskalah and Beyond: The Reception of the Hebrew Enlightenment and the Emergence of Haskalah Judaism*, Lanham, MD 2012

17 ח' שוהם, בצל השכלת ברלין, תל אביב 1996.

18 למדיניות דומה בתרגום לילדים ראו: מ' רגב, 'עליסה בארץ העברית' (על השירים בשני תרגומים של ספרו של לואיס קרול), ה'נ"ל, תחושתו של אדם המתגנב אל ילדותו: אסופת מאמרים על ספרות ילדים ונוער, ירושלים תשס"ב, עמ' 123–134.

19 שקולניקוב (לעיל הערה 3).

נסתפק בסקירה קצרה של אחדים מהם, בלוויית פרשנותנו ככל שהיא מוסיפה על הקיים או חורגת ממנו.

1. שמות הדמויות

הקשר למקרא נבנה כבר בכותרת התרגום, 'איתאל הכושי מוינעציא' (בכתיב של אותם ימים). הן השם איתאל והן כינויו כושי (לעומת Moor במקור) מעידים על זיקה לתנ"ך, ובמקרה זה היא מרחיקה את התרגום מן המקור במידה כזו שיייתכן שקוראים שאינם יודעים מראש במה מדובר לא ידעו כלל שהכוונה למחזהו המפורסם של שייקספיר. השם איתאל מופיע בספר נחמיה כשם אחד מבניה של שושלת בנימין (נחמיה יא 7) ונזכר בספר משלי (משלי ל 1). לפי המדרש זהו כינויו של שלמה המלך,²⁰ אך ספק אם זלקינסון חתר לאנלוגיה איתו. הבחירה באיתאל כתחליף ל-Othello מובנת קודם כול על בסיס הדמיון בצליל. נוסף על כך, גרסה שקולניקוב, אפשר לנמקה בהזדהות שחש זלקינסון עם אותו. ²¹ דרך איתאל חלק זלקינסון עם אותו את תחושת הזרות, שהועצמה במקרה שלו על ידי הביקורת שספג על התנתקותו מהיהדות. על אף הביקורת הוא האמין או קיווה שהאל איתו.

גם דמויות אחרות במחזה קיבלו שמות מקראיים, לרוב שמות לא יהודיים, שאולי נועדו לעגן את המסופר בעולם נוכרי ולהבליט כך את ייחודו של איתאל. עם שמות אלה נמנים: אסנת, שמה של אשת יוסף ובתו של פוטי פרע כהן און (בראשית מא 45), שניתן לדסדמונה; דואג, שמו של דואג האדומי, מגדולי אויביו של עם ישראל (שמואל א כא 22), שניתן ליאגו; פיכל, שמו של שר צבא אבימלך (בראשית כא 22), שניתן לברבנציו, אבי דסדמונה; מלכה, שמן של אשת נחור אחי אברהם (בראשית יא 29) ושל אחת מבנות צלפחד (במדבר כו 33), שניתן לאמיליה, רעייתו של יאגו.

שקולניקוב לא הצביעה על קשר של מהות בין השם העברי לבין הדמות אלא במקרה של איתאל ושל דואג, אך אפשר למצוא קשר כזה גם אצל אסנת. למעט צליל האות סמ"ך אין שמה מזכיר את השם דסדמונה, אך האפשרות לזהות את פוטי פרע עם פוטיפר, שר הטבחים שרעייתו ניסתה לפתות את

20 קהלת רבה פרשה א, א-ב: 'שלוש שמות נקרא לו: ידידיה, קהלת, שלמה. ר' יהושע אומר: שבעה: אגור, יקה, למואל, איתאל' (מהדורת י' וגשל, ירושלים תשס"א, עמ' ב).

21 שקולניקוב (לעיל הערה 3), עמ' 213-214.

יוסף (בראשית לט 12), מכוונת לדמיון במצבן. מעבר לאסוציאציה של בגידה וניאוף, העולה משני הסיפורים, שתיהן נישאו לבן עם זר ועמדו בלב המתחים בינו לבין משפחתן. האפשרות שולקינסון אכן ראה לנגד עיניו את סיפור יוסף מתחזקת מהרמז נוסף, החורג מתחום השמות: פיכל (ברבנציו), אביה של אסנת, מגיב על העדרה מביתו במילים 'הילדה איננה'.²² במילים דומות הגיב ראובן על היעלמות יוסף מהבור שאליו השליכוהו אחיו (בראשית לו 30). אלא שכאן נוספת עוד משמעות: הילדה כבר אינה ילדה כי הפכה לאשת איש.²³ להלן נביא דוגמאות להרמזים למקרא שאינם שמות אלא ביטויי מפתח במונחיה של לפיהלמה. מאחר שולקינסון תרגם את הטקסט כולו כשירה, גם קטעי פרוזה במקור השייקספירי מובאים בתרגום לעברית בשורות שיר.

2. אש מן האטד

מקור:

*Iago: So will I turn her virtue into pitch
And out of her own goodness make the net
That shall enmesh them all*²⁴

תרגום:

דואג: ונהפך טובה לגופרית וכל חסדה לזפת
ומשם תצא אש ותאכל את כולם.²⁵

במקור זומם יאגו לטוות מטוב ליבה של דסדמונה רשת שטנית שבה יילכדו כולם. אצל זלקינסון, כפי שציינה שקולניקוב, המחצית הראשונה של המשפט נסמכת על נבואתו של ישעיהו על אדום: 'ונהפכו נחליה לזפת, ועפרה לגופרית, והייתה ארצה לזפת בערה' (ישעיהו לד 9), ואילו במחצית השנייה מהדהד משל יותם: 'תצא אש מן האטד ותאכל את ארזי הלבנון' (שופטים ט 15).²⁶

22 שייקספיר (לעיל הערה 1), עמ' 47.

23 שקולניקוב (לעיל הערה 3), עמ' 216.

24 W. Shakespeare, *Othello, the Moor of Venice*, act 2 scene 2 (<http://www.gutenberg.org/cache/epub/2267/pg2267-images.html>)

25 שייקספיר (לעיל הערה 1), עמ' 107.

26 שקולניקוב (לעיל הערה 3), עמ' 107.

3. בעולה או בתולה

מקור:

*Barbantio: Are they married, think you?*²⁷

תרגום:

פיכל: התחשוב רדי כי גם בעולה היא?²⁸

במקום לתרגם את married כנשואה, כמתבקש, השתמש זלקינסון במילה 'בעולה'. לפי פרשנותה של שקולניקוב, זלקינסון רמז כך לשאלת מימוש הנישואים, והיא הצביעה על חשיבות המצלול המבליט את הניגוד בין המילה 'בעולה', המוזכרת במפורש, לבין המילה 'בתולה', העולה באסוציאציה.²⁹ אך אפשר לזהות בשאלתו של פיכל גם הרמז לדברי הנביא הושע: 'והיה ביום ההוא נאם ה' תקראי אישי ולא תקראי לי עוד בעלי' (הושע ב 18). בעוד 'בעלי' מכוון לקשר בעל אופי טכני-מעשי בין בני הזוג, ומרמז להבדל במעמד בין הגבר לאישה, המילה 'אישי' מבטאת קרבה נפשית עמוקה ומערכת יחסים אידיאלית-רוחנית-שוויונית יותר. ייתכן שבאמצעות המילה 'בעולה' המחיש זלקינסון את נקודת המבט של מי שרואים את נישואיהם של איתאל ואסנת מצידם הגשמי והמיני בלבד.

4. זונה או קדושה

מקור:

*Othello: What, you're not a whore?*³⁰

תרגום:

איתאל: ולא קדשה את?³¹

לדברי שקולניקוב זלקינסון ניצל את דו-המשמעות של זונה וקדשה ודיבר

27 שייקספיר (לעיל הערה 24), מערכה א, תמונה 1.

28 שייקספיר (לעיל הערה 1), עמ' 48.

29 שקולניקוב (לעיל הערה 3), עמ' 216.

30 שייקספיר (לעיל הערה 24), מערכה ד, תמונה 2.

31 שייקספיר (לעיל הערה 1), עמ' 174.

בשפתם של הנביאים, שהטיפו נגד הזניית הפולחן.³² למעשה האיסור על זנות פולחנית מופיע גם מחוץ לנבואה, למשל בספר דברים: 'לא תהיה קדשה מבנות ישראל, ולא יהיה קדש מבני ישראל. לא תביא אתנן זונה ומחיר כלב בית ה' אלהיך לכל נדר, כי תועבת ה' אלהיך גם שניהם' (דברים כג 18–19). ההרמזים למקרא שהובאו לעיל נועדו להציג תמונה מלאה של האופן שבו עיגן זלקינסון את תרגומו בעולם היהדות. אך עיקר ענייננו כאמור בהרמזים לדברי חז"ל, בין שהם נלווים להרמזים למקרא ומוסיפים עליהם עוד רובד משמעות, ובין שהם עומדים בפני עצמם ואינם מכוונים למקרא. הרמזים אלה חושפים את עקבות ההביטוס של תלמיד ישיבה עילוי, שלא נעלמו אף שבזמן התרגום כבר היה זלקינסון מומר ורחק גם מהאגף המשכילי של היהדות.

5. דואג, תלמיד חכם שסרח

השם יאגו, שמו של הנבל במחזהו של שייקספיר, שונה ב'איתניאל הכושי' לדואג. שקולניקוב הרחיבה על הרלוונטיות של השם דואג בהקשר זה. דואג היה אדומי, ו'בתנ"ך אדום היא האויב הגדול של עם ישראל. שמה הפך לסמל, ובזמנים מאוחרים יותר נקראה לעתים רומא בשם אדום'.³³ דואג היה רשע גם כשלעצמו: הוא הסגיר לידי שאול את אחימלך בן אחיטוב, שנתן מחסה לדוד בנוב; היה היחיד מעבדי המלך שהיה מוכן לבצע את פקודתו ולהמית את אחימלך ואת כל בני ביתו; ולא הסתפק בכך אלא הלך לנוב עיר הכהנים וביצע בה רצח המוני (שמואל א כא–כב).

דברי חז"ל שופכים אור נוסף על דמותו של דואג. לפי חז"ל הוא היה תלמיד חכם שקנה ידע רב בתורה לפני ששירך את דרכיו. במסכת חגיגה ובמסכת סנהדרין בתלמוד הבבלי הוא מוזכר לגנאי עם דמויות שליליות אחרות – אחיתופל, שחז"ל ייחסו לו חוכמה אך גם מידות מקולקלות, ואלישע בן אבויה, שיצא לתרבות רעה לאחר שהוקסם מתרבות יוון. חז"ל ציינו שני גורמים שהתריעו על מעידתו העתידית של דואג: תורתו לא הייתה אלא מן השפה ולחוץ, ומידותיו לא היו ראויות.³⁴ ייתכן שזלקינסון השווה עצמו לדואג,

32 שקולניקוב (לעיל הערה 3), עמ' 216.

33 שם, עמ' 214.

34 ס' כהן, 'דמותו של דואג האדומי', דבש מסלע, 56 (תש"ע). ראו בבלי, סנהדרין קו ב; חגיגה טו ב.

אלישע בן אבויה ואחרים, אם מתוך הזדהות עם דמויות נוספות שבחרו לזנוח את דרך היהדות והביאו על עצמן ביקורת ויחס מתנכר, ואם דווקא מתוך שכנוע עצמי שלימודו שלו לא היה פגום, ושההתנצרות לא הייתה בגדר מעידה.

6. 'כי ידבק חמור בבתך'

מקור:

Iago: Because we come to do you service and you think we are ruffians, you'll have your daughter covered with a Barbary horse. You'll have your nephews neigh to you. You'll have coursers for cousins and gennets for Germans.³⁵

תרגום:

דואג: [...] הן נחנו באים לטובתך
ואתה תיתן אותנו לפני בני בלייעל
הטוב בעיניך כי ידבק חמור בבתך
והיו לבשר אחד ועל זרע החמור יאמר
כי זרעך הוא?³⁶

זלקינסון שינה את דברי יאגו בעניין ליל כלולותיה של דסדמונה. במקור משכבה מדומה למשכב הסוס, ואילו בתרגום נבחר דימוי של חמור. החלפת הסוס הברברי האציל בבהמה נחותה ממנו מעצימה את התייחסותו המשפילה של יאגו לזוג הנאהבים בליל כלולותיהם. זלקינסון אף כיוון את הקוראים לסיפור שכם בן חמור ודינה (בראשית לד), המעורר אסוציאציות של אונס, ויתרה מזו אונס של בת ישראל בידי ערל.³⁷

בתרגום מהדהד גם הפסוק 'אשר בשר חמורים בשרם וזרמת סוסים זרמתם' (יחזקאל כג 20). חו"ל ציטטו בכמה מקומות פסוק זה כבסיס לטענה שהגויים שונים מהיהודים אפילו מבחינה ביולוגית. דוגמה בולטת לכך היא

35 שייקספיר (לעיל הערה 24), מערכה א, תמונה 1.

36 שייקספיר (לעיל הערה 1), עמ' 45.

37 שקולניקוב (לעיל הערה 3), עמ' 215.

קטע בתלמוד שבו מסבירים על סמך פסוק זה מדוע אישה לא יהודייה יכולה להתעבר בגיל מוקדם יותר מאישה יהודייה.³⁸ הרמיזה לדברי חז"ל, שסביר שהקוראים בני הזמן הכירו, מעצימה עוד יותר את ביזויו של אותלו בידי יאגו.

7. 'כיהודי הוא אשר השליך ספיר מידו'

מקור:

Othello: [...] then must you speak
Of one that loved not wisely but too well;
Of one *not easily jealous*, but being wrought
Perplex'd in the extreme; of one whose hand,
Like the base Indian, threw a pearl away
Richer than all his tribe,³⁹

תרגום:

איתאל: וזה אשר תאמרו, כי אהבתי באין תבונה
אך אהבתי תמימה; רוח קנאה מוזר לי
אך אחרי אשר עברני, שטף ועבר עד צואר
עד אשר נואלתי ונוקשתי כיהודי הוא
אשר השליך ספיר מידו, יקר מכל הון ישראל.⁴⁰

על סף התאבדותו מבקש אותלו שלאחר מותו יתארו אותו כ־base Indian שהשליך מידיו אבן חן יקרה. את המילים base Indian תרגם זלקינסון ה'יהודי הוא', והשלכת הפנינה במקור מוחלפת בהשלכת אבן ספיר. שקולניקוב פירשה דברים אלו כרמיזה ליהודה איש קריות. היא התבססה בין השאר על כך שבגרסת הפוליו של המחזה, שלא כבגרסת הקוורטו הראשונה, כתוב Iudean ולא Indian, וכן על ההקבלה בין אותלו ליהודה, ששניהם התאבדו לאחר המעשה החמור שעשו.

פרשנותה עולה בקנה אחד עם משמעויות נוצריות שהיא מצאה בתרגום,

38 בבלי, נידה, מה ע"א.

39 שייקספיר (לעיל הערה 24), מערכה ה, תמונה 2. ההדגשות בציטוטים, כאן ובהמשך, הן שלנו.

40 שייקספיר (לעיל הערה 1), עמ' 219–220.

והמשקפות את היותו של זלקינסון 'נימול ונטבל כאחד'.⁴¹ אך פענוח הרמיזה בדרך זו אינו חף מבעייתיות. ראשית, שקולניקוב עצמה טענה שהמתרגם – שכאמור היה דמות שנויה במחלוקת בציבור היהודי מעצם היותו מומר – השתדל שלא לפגוע בתרגומו בקוראים היהודים. דוגמה לכך היא תרגומו לדברי דסמונה 'I am a Christian' – 'באמונתי באלוהי ישעי';⁴² כך רמז לישוע בצורה מעודנת ושמר על זיקה למקור בלי להתגרות בקהלו. העלאת דמותו של יהודה איש קריות, שדורי דורות נשענו עליה אנטישמים רבים כדי להצדיק את מעשיהם, הייתה בה פגיעה קשה ביותר בקוראים, והיא אינה מתיישבת עם דרכו של זלקינסון בתרגום זה. שנית, הבחירה באבן ספיר דווקא אומרת דרשני. נראה שבאזכור הספיר בהקשר זה מהדהדים דברי חז"ל. הביטוי ה'יהודי' הוא אשר השליך ספיר מידו, יקר מכל הון ישראל' רומז ככל הנראה למשה רבנו. בדברי חז"ל מצוין שלוחות הברית נעשו מאבן ספיר, למשל: "לוחות אבן" (שמות לא 18) ארז"ל [אמרו רבותינו זיכרונם לברכה] מכסא כבוד נחתכו והם ספיר, וכה"א [וכן הוא אומר] "ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר" (שם כד 10), ואומר "כמראה אבן ספיר דמות כסא" (יחזקאל א 26).⁴³

לקשר שטווה זלקינסון עם שבירת לוחות הברית על ידי משה רבנו צדדים נוספים. קודם לכן בקטע המצוטט מוזכרת, במקור ובתרגום, קנאתו של אותו לוח, שלדבריו אינה אופיינית לו. אף משה רבנו השליך את הלוחות מידו מתוך רוח קנאה (שמות לב 19), אם כי קנאתו היא לריבונו של עולם. יתר על כן, סמוך להשמעת דברים אלה אותלו טורף את נפשו בכפו, ואפשר להצביע על הקבלה בין מעשה ההתאבדות לבין שבירת הלוחות הנרמזת כאן. בשני המקרים אדם קיבל מתנה יקרה מבורא עולם והשחית אותה מתוך קנאה. הטענה שזלקינסון כיוון לדמותו של משה רבנו מחזוקת על ידי המשך המונולוג. במקור מקדימות את התאבדותו של אותו שורות אלה:

41 שקולניקוב (לעיל הערה 3), עמ' 218.

42 שייקספיר (לעיל הערה 24), מערכה ד, תמונה 2; שייקספיר (לעיל הערה 1), עמ' 174.

43 לקח טוב (פסיקתא זוטרטא), שמות לא 18 (מהדורת בובר, דף קא ע"א). במדרשים מוקדמים יותר מופיעות המילים ספירינון וסנפירינון.

Othello: And say besides, that in Aleppo once,
Where a malignant and a turban'd Turk
Beat a Venetian and traduced the state,
I took by the throat the circumcised dog,
And smote him.⁴⁴

ואצל זלקינסון:

אית'אל: ראיתי איש ישמעאלי,
זד יהיר במצנפתו
מכה אחד מאחינו, לחרפת עם וינעצ'א
והחוקתי בכלב הנימול ההוא
ואתקע חרבי בבטנו.⁴⁵

יש כאן רמיזה ברורה למשה רבנו, שעליו מסופר: 'ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלתם וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו. ויפן כה וכה וירא כי אין איש ויך את המצרי ויטמנהו בחול' (שמות ב 11–12). הקטע כולו, לפי הפרשנות שאנו מציעים, רומז למשה רבנו, ומבטא רצון לקרב את הקהל אל אית'אל על ידי השוואתו לדמות היהודית האלטרואיסטית המובהקת.

8. יין חדש

הֶרְמוֹז בְּרוּר לְדַבְּרֵי חֹז"ל מְצוּי בְּאִזְכוּר שֶׁל יַיִן חָדָשׁ בְּחֶלֶק א, מְחֻזָּה ג (מוֹנַחֵי שֶׁל זֶלְקִינְסוֹן לְמַעֲרָכָה וּלְתַמוּנָה). אִית'אֵל, שׁוֹהָ עֵתָה נִשְׂא אֶת אֲסַנְתָּ לְאִישָׁה, מִתְחַיֵּב שְׁנוֹכְחוֹתָהּ לֹא תִפְרִיעַ לוֹ לְמֵלֵא אֶת תִּפְקִידוֹ.

מקור:

Othello: Vouch with me, heaven, I therefore beg it not
To please the palate of my appetite,
Nor to comply with heat, – the young affects
In my defunct, – and proper satisfaction,

44 שייקספיר (לעיל הערה 24), מערכה ה, תמונה 2.

45 שייקספיר (לעיל הערה 1), עמ' 220.

But to be free and bounteous to her mind,
 And heaven defend your good souls, that you think
 I will your serious and great business scant
 When she is with me.⁴⁶

תרגום:

איתאל: עדי בשמים! כי לא אוחילה לפניכם
 בעבור כי חשקתי למלא רעבון נפשי
 ולשתות מכרמי שלי יין חדש כי צמאתי,
 אין זאת, כי אם למלא משאלותיה שאלתי.
 וחלילה לכם לאמור כאשר תלך עמדי
 פן אעזוב את המלאכה אשר נתתם בידי.⁴⁷

הביטוי 'יין חדש', שאינו נובע מן המקור, רומז לאמור בתלמוד הבבלי במסכת
 גיטין:

משנה: מי שאחזו קורדייקוס ואמר כתבו גט לאשתי לא אמר כלום אמר
 כתבו גט לאשתי ואחזו קורדייקוס וחזר ואמר לא תכתבנו אין דבריו
 האחרונים כלום. נשתק ואמרו לו נכתוב גט לאשתך והרכין בראשו
 בודקין אותו שלשה פעמים אם אמר על לאו לאו ועל הן הן הרי אלו יכתבו
 ויתנו.

גמרא: מאי קורדייקוס אמר שמואל דנכתיה חמרא חדתא דמעצרתא
 וליתני מי שנשכו יין חדש הא קמ"ל דהא רוחא קורדייקוס שמה [מהו
 קורדייקוס? אמר שמואל שנשך אותו יין חדש של הגת. שי'שנה [התנא]: 'מי שנשכו
 יין חדש! הרי בא להשמיע לנו שהרוח הזו קורדייקוס שמה].⁴⁸

הסוגיה התלמודית הזו עוסקת בצלילות הדעת הנצרכת לשם כתיבת גט. כדי
 שהגירושין יהיו תקפים מבחינה הלכתית, צריכה דעתו של הבעל להיות צלולה
 בעת מתן ההוראה לכתיבת הגט. אם 'אחזו קורדייקוס' אין דעתו צלולה, ולכן גם
 אם הורה לכתוב גט לאשתו, אין הגט בעל תוקף משפטי, ואין האישה מגורשת.

46 שייקספיר (לעיל הערה 24), מערכה א, תמונה 3.

47 שייקספיר (לעיל הערה 1), עמ' 67.

48 בבלי, גיטין סז ע"ב.

בתלמוד שואלים מהו קורדייקוס, והתשובה היא שזהו שד המשתלט על האדם כשהוא שותה יין חדש מהגת, כלומר יין שלא תסס כל צורכו. בפרשנויות מאוחרות הודגשו המצב הנפשי וסיבותיו בלי לתלות אותו בשד דווקא.⁴⁹ היעדר כל מקבילה מילולית לביטוי 'יין חדש' בטקסט המקור מחזק את הטענה שיש כאן הרמז מכוון מצד המתרגם. בהקשר זה יש לשים לב לתופעה תלמודית מעניינת: המשנה כתובה עברית, והתלמוד – ארמית. כאשר מוצעת כאן בתלמוד חלופה לטקסט של המשנה ('וליתני מי שנשכו יין חדש' שישנה: מי שנשכו יין חדש]) כותבים את החלופה המוצעת בעברית ('יין חדש', במקום 'מי שאחזו קורדייקוס'). כפועל יוצא הביטוי 'יין חדש', בעברית, ולא רק המקבילה בארמית, 'חמרא חדתא', מהותי לסוגיה, ויש בכך כדי להבליט את הרמיזה ששתל זלקינסון בתרגום. יתר על כן, זוהי סוגיה מפורסמת, שנלמדה – ונלמדת – דרך קבע בעולם הישיבות,⁵⁰ ועל כן צפוי היה שההרמז ייקלט על ידי קהל היעד של התרגום ויפעל את פעולתו, כלומר יעבה את משמעות הכתוב עבור הקוראים.

לדברי איתאל רצונו לשאת את אסנת לאישה אינו נובע מתשוקתו לאוכל או ליין חדש. מכאן שהוא פועל בצלילות דעת מלאה ולא באותו מצב נפשי מפוקפק שבו בעל עשוי לתת גט לאישה מתוך בלבול ואי שפיות זמנית. ייתכן שהוא רומז גם לצלילות הדעת שתמשיך לאפיין אותו כמפקד, ולכך שאסנת לא תסיח את דעתו גם כשהיא לציירו.

9. 'אישה יפה טובת טעם'

מקור:

Cassio: Tempests themselves, high seas, and
howling winds,
The guttered rocks and congregated sands,

49 'לוי, 'מהו קורדייקוס?', ספר אסיא, ו (תשל"ב), עמ' 59–60 (<https://www.medethics.org.il/article/r0061059a/>).

50 הסוגיה היא חלק ממסכת גיטין בסדר נשים שהיה חלק מתוכנית הלימודים בישיבות הליטאיות במאה התשע עשרה. ראו: ב"צ קליבנסקי, כצור חלמיש: תור הזהב של הישיבות הליטאיות במזרח אירופה, ירושלים תשע"ד, עמ' 291.

Traitors ensteeped to enclog the guiltless keel,
 As having sense of beauty, do omit
 Their mortal natures, letting go safely by
 The divine Desdemona.⁵¹

תרגום:

כשד: גם רוח סערה ים זועף ורעש גדול
 שני סלעים מצוקים וערמות חול ורפש
 האורבים לצוד אניות, שכחו להשחית הפעם
 כי נשאו פנים לאישה יפה טובת טעם
 ויניחו לעבור בשלום את אסנת המאושרה.⁵²

קסיו, שקיבל בתרגום את השם כשד, הדומה לו בצלילו, שבע רצון מכך שאיתיאל שב בשלום ממסעו הימי. לדבריו גורמי הטבע ריחמו על רעייתו אסנת ולא פגעו באושרה. הביטוי 'אישה יפה טובת טעם', המתאר את אסנת, הופך על פיו את הביטוי 'אישה יפה וסרת טעם' (משלי יא 22). בהקשר זה קשה להתעלם ממדרש ההלכה המתאר את אשתו של משה, שנאמר עליה בתורה כי היא כושית, כאנטייתזה לאישה סרת הטעם: "כי אשה כשית לקח" (במדבר יב 1) עוד למ'ה] נא'מר] והלא כבר נא' "על אד'ות] הא[שה] הכש'ית]" (שם), מה ת"ל [תלמוד לומר] "כי אשה כשית לקח". יש לך נווה ביופיה ולא במעשיה, במעשיה ולא ביופיה, כמה שנא' "נזם זהב באף חזיר [אישה יפה וסרת טעם]" (משלי יא 22). אבל זאת נאת ביופיה ונאת במעשיה. לכך נא' "כי אש' כש' לקח".⁵³ אשתו הכושית של משה היא ההפך מהאישה סרת הטעם המוזכרת בספר משלי. היא יפה במראה ונאה במעשיה, בניגוד לאישה סרת הטעם, שאולי ניחנה ביופי אך אין מעשיה נאים. נראה שבהרמוז זה, שהוא פרי המצאתו של המתרגם ואינו נובע מהמקור, ביקש זלקינסון ליצור קישור לאשתו הכושית של משה. כך העצים את תחושת הזרות האופפת את דמותו של איתיאל, בדומה לתחושת הזרות שאפפה את אשתו של משה. בהרמוז הזה גלום

51 שייקספיר (לעיל הערה 24), מערכה ב, תמונה 1.

52 שייקספיר (לעיל הערה 1), עמ' 78.

53 ספרי במדבר צט (מהדורת כהנא, עמ' 249–250).

המסר שיש לשפוט את הזר על פי מעשיו, כמו שכתוב על אשת משה שהייתה נאה במעשיה.

זלקינסון אף חזר לנושא זה בהמשך, בשיחה רווית שנינות על טיבן של נשים שמנהלים דואג, מלכה רעייתו (אמיליה במקור) ואסנת. בשיחה זו נבחנים צמדי תכונות שונים שלפיהם ניתן לתאר אישה כ'פה ומשכלת' או כ'שחורה ומשכלת', ובהקבלה 'ככושית שחורה וחלק לה בבניה' או, כמו בספר משלי, כ'פה וסרת טעם'.⁵⁴ במקור האנגלי הצבע השחור, black, מעומת עם fair, מילה המאגדת בתוכה יופי ובהירות. בתרגום נותר מ־fair היופי בלבד, וכך נוצר ניגוד בין 'פה ומשכלת' ובין 'שחורה ומשכלת'. כך משתמע מהתרגום שאישה שחורה אינה עונה על אידיאל היופי, אך לא נשללת האפשרות שתצטיין בחוכמתה ובהשכלתה. שוב מתקבל מסר שאפשר להחיל על אותלו, מסר האומר שאין לשפוטו לפי צבע עורו.

10. 'בסאה אשר מדד לי'

מקור:

*Iago: For that I do suspect the lusty Moor
Hath leaped into my seat. The thought whereof
Doth, like a poisonous mineral, gnaw my inwards;
And nothing can or shall content my soul
Till I am even'd with him, wife for wife,*⁵⁵

תרגום:

דואג: [...] אחרי שומעי דיבת רבים
לאמור חילל הכושי את משכבי בסתר.
ורוח קנאה הזאת נוססה כרקב בעצמי
ולא אוכל להרגיע עד אשר אנקם ממנו
בסאה אשר מדד לי – אישה תחת אישה.⁵⁶

54 שייקספיר (לעיל הערה 1), עמ' 81–82.

55 שייקספיר (לעיל הערה 24), מערכה ב, תמונה 1.

56 שייקספיר (לעיל הערה 1), עמ' 89.

דואג מעלה כהנמקה לתאוות הנקם שלו את החשד שאִיתֵיאל חילל את יצועו. 'רוח הקנאה' שהוא מכריז עליה מרמזת להרגשתו של בעל החושד באשתו שהיא בוגדת בו אף שאין ראייה לכך: 'ועבר עליו רוח קנאה' (במדבר ה 14). במקרה כזה, לפי דיני התורה, משקים את האישה מים מרים קדושים: אם בגדה, ירכה נופלת ובטנה מתנפחת; אם לא בגדה, לא יתגלו סימנים אלה והיא תהרה. הדיון בכך נמשך במסכת סוטה שבמשנה, ואליה מרמזים דברי דואג 'בסאה אשר מדד לי'. במסכת זו נאמר: 'במידה שאדם מודד, בה מודדין לו: היא קישטה את עצמה לעבירה, והמקום ניוולה; היא גילתה עצמה, והמקום גילה עליה. הירך התחילה בעבירה תחילה, ואחר כך הבטן; לפיכך תלקה הירך תחילה, ואחר כך הבטן'.⁵⁷ כלומר העונש אינו מקרי, אלא הוא שחזור במהופך של העבירה. האישה קישטה עצמה, והעונש משחית את מראָהָ; הירך והבטן השתתפו בעבירה, בזו אחר זו, והן שלוקות, באותו סדר. בהמשך מובאות דוגמאות נוספות לעיקרון של התאמת העונש לעבירה: 'שמשון הלך אחר עיניו, לפיכך ניקרו פלישתים את עיניו. אבשלום התנאה בשיערו, לפיכך נתלה בשיערו'.⁵⁸ דבריו של יאגו מעגנים את קנאתו וחשדותיו בעולם היהדות.

11. 'מגלה טפח ומכסה טפחיים'

מקור:

*Othello: Why did I marry?
This honest creature doubtless / Sees and knows more,
much more, than he unfolds.*⁵⁹

תרגום:

אִיתֵיאל: למה זה לקחתי לי אשה?
ואיש תמים הזה, מגלה טפח ומכסה טפחיים
ומאשר ראה או ידע, לא יגיד לי החצי.⁶⁰

במקור ובתרגום מגיב הגיבור על רמזיו של יאגו־דואג שנועדו לעורר את

57 משנה, סוטה א, ז.

58 שם, ח.

59 שייקספיר (לעיל הערה 24), מערכה ג, תמונה 3.

60 שייקספיר (לעיל הערה 1), עמ' 128.

חשדו וללכות את קנאתו. בשניהם ניכר כי הוא נותן אמון מלא באויבו וחושב בטעות שהלה חוסך ממנו את מלוא המידע על בגידת רעייתו כדי לא לגרום לו סבל. אך בתרגום בלבד שולב ההרמוז 'מגלה טפח ומכסה טפחיים'. ביטוי זה, שנפוץ בהקשרים שונים, שורשיו במאמר תלמודי שנסב על ר' אליעזר: 'וכשהוא מספר מגלה טפח ומכסה טפח'.⁶¹ הפועל 'מספר' חל בהקשר זה על יחסי אישות. ר' אליעזר היה נוהג צניעות קיצונית בנוגע להם, קיצוניות שלא הייתה מקובלת על חכמים אחרים, ולא היה חושף את גופו יותר מהנצרך. בתרגומו של זלקינסון הביטוי מתייחס לרגישות שאיתאל מייחס בטעות לדואג, אך עולם האסוציאציות שהוא מעורר מתאים להקשר הכללי של יחסי אישות שאסנת מקיימת כביכול עם מי שאינו בעלה, וייתכן שהוא רומז שכל מחשבותיו של אותלו נתונות כרגע לעניין זה.

12. 'אצא ואלבש שחורים'

מקור:

*Cassio: If my offence be of such mortal kind
That nor my service past, nor present sorrows,
Nor purposed merit in futurity,
Can ransom me into his love again,
But to know so must be my benefit;
So shall I clothe me in a forced content,
And shut myself up in some other course,
To fortune's alms.*⁶²

תרגום:

כשד: ואם עווני גדול מנשוא,
אמונתי ועבודתי לא יזכור
ולא יביט עוניי ומרודי,
כי אין לו חפץ בי
טוב לי אז לדעת, כי אין תקווה עוד

61 בבלי, נדרים כ ע"ב.

62 שייקספיר (לעיל הערה 24), מערכה ג, תמונה 4.

כִּי בִזְאֵת אַחֲלִיף כּוּחַ לְכֹלְכֹל אֶת רוּחִי
אֲצֵא וְאֶלְבֵּשׁ שַׁחוּרִים וְאֶבְקֵשׁ אֶחֶת הַכְּהוֹנוֹת
בְּמִקּוֹם אֲשֶׁר אֲמַצָּא, לְאֶכּוֹל פֶּת לֶחֶם.⁶³

לאחר שביקש מדסדמונה להפציר באותלו שיחדל להתנכר לו, מציע קסיו בייאוש את האפשרות ההפוכה: אם אין תקווה שאותלו יסכים להחזירו לשירותו, הוא יאלץ לחפש לו נתיב חיים אחר. האזכור המטפורי של לבוש במקור הוא שהוביל כנראה את זלקינסון לשים בפיו של קסיו-כשד את הביטוי 'אלבש שחורים', שמרמז לשני מקורות: 'זכהן שנמצא בו פסול לובש שחורים ומתעטף שחורים ויוצא והולך לו';⁶⁴ 'דתניא רבי אילעאי אומר אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו ילך למקום שאין מכירין אותו וילבש שחורים ויתעטף שחורים ויעשה מה שלבו חפץ ואל יחלל שם שמים בפרהסיא'.⁶⁵ מהמשך דבריו של כשד, 'אבקש את אחת הכהונות', אפשר להסיק שזלקינסון כיוון את הקורא למקור הראשון, העוסק בכוהנים שנמצא בהם פסול מסיבה כלשהי, כגון זום. ההרמז מעצים את תחושת הניכור והאובדן של כוהן שאינו יכול להמשיך לשרת בבית המקדש. עם זאת גם המקור השני יכול להתאים, כיוון שמדובר בו במי שאינו יכול להתגבר על יצרו. עצת החכמים היא שאם אדם אינו מסוגל לשלוט ביצרו עליו לכל הפחות להתחשב במשמעות הציבורית של מעשיו, ולכן ילבש שחורים וילך למקום אחר, כדי שלא יתחלל שם שמיים על ידיו. אם כן מהאזכור של לבישת שחורים עולה אסוציאציה של יצר עז ובלתי נשלט, מעין היצר שמייחס איתאל – שלא בצדק – לכשד.

13. 'ראשה בין ברכיה'

מקור:

Desdemona (singing):

The poor soul sat sighing by a sycamore tree,
Sing all a green willow.

63 שייקספיר (לעיל הערה 1), עמ' 147.

64 משנה, מידות ה, ד.

65 בבלי, מועד קטן יז ע"א.

Her hand on her bosom, her head on her knee,
Sing willow, willow, willow.⁶⁶

תרגום:

אסנת (שרה):

תחת אלון בכות עזובה מבכה על בעל נעוריה
ערבים יבכו ינועו לשבר האומללה באהבים
ידה על ראשה וראשה בין ברכיה
זעקו הילילו! ערבים ערבים ערבים.⁶⁷

לפנינו מקבץ הרמזים למקרא ולדברי חז"ל. דסדמונה העצובה והנואשת נזכרת בשפחה שהייתה לאימה, וששמה, עזובה, מעיד על גורלה: אהובה שינה טעמו וזנח אותה. ביגונה שרה השפחה את השיר המצוטט לעיל. בשיר זה מיוצג עולם הצומח על ידי אלון בכות וערבים, שבקטע קודם באותה תמונה נזכרים בשמם המלא, ערבי נחל. על הבחירה באלון בכות כתב צורן שבמקור השייכספירי מדובר בשקמה, אך זלקינסון העדיף עץ המוזכר במקרא: 'ותמת דברה מינקת רבקה ותקבר מתחת לבית אל תחת האלון ויקרא שמו אלון בכות' (בראשית לה 8).⁶⁸ הן שם העץ במקרא והן נסיבות מתן השם מתקשרים לאבלן ולבכין של השפחה ושל אסנת. אוכור הערבים מוסיף לאווירת היגון, מכיוון שהוא רומז לקינת בבל: 'על ערבים בתוכה תלינו פְּנֹרוֹתֵינוּ כִּי שָׁם שָׂאלוּנוּ שׁוֹבֵינוּ דְּבָרֵי שִׁיר וְתוֹלְלֵינוּ שְׂמַחָה' (תהילים קל"ז 2–3).

לעומת זאת הביטוי 'ראשה בין ברכיה' מכוון לסיפור תלמודי על אלעזר דורדיא שחזר בתשובה לאחר שנים רבות של השתקעות בחטא, ובעיקר בחטאים מיניים: 'אמר אין הדבר תלוי אלא בי הניח ראשו בין ברכיו וגעה בבכיה עד שיצתה נשמתו'.⁶⁹ הקשר לסיפור התלמודי הוא כפול, וכולל את החטא המיני – שבמקרה של אסנת מיוחס לה שלא בצדק – ואת תנוחת הגוף המביעה צער עמוק.

66 שייכספיר (לעיל הערה 24), מערכה ד, תמונה 3.

67 שייכספיר (לעיל הערה 1), עמ' 186.

68 צורן (לעיל הערה 1), עמ' 12.

69 בבלי, עבודה זרה יז ע"א.

14. 'אחטא ואשוב'

מקור:

Emilia: In troth, I think
 I should, and undo 't when I had done.
 Marry, I would not do such a thing for a joint-ring,
 nor for measures of lawn, nor for gowns,
 petticoats, nor caps, nor any petty exhibition.
 But for the whole world?
 Why, who would not make her husband a cuckold
 to make him a monarch?⁷⁰

תרגום:

מלכה: לא כן חשבתי אני,
 כי אם אחטא ואשוב,
 הן לא אעשה זאת, בעד אתנן קל הערך
 בעד טבעת וכומז,
 בעד שתי אמות בד ומשי;
 אבל בעד כל הארץ,
 הלא דבר הוא.
 מי לא תמעל באשה לבעבור עשות אותו
 למלך על כל הארץ?⁷¹

אסנת ומלכה מתדיינות בשאלה באילו נסיבות תפר אישה את בריתה עם בעלה. בעוד שנאמנותה של אסנת אינה תלויה בדבר, וברי לה שלא תפר את אמון בעלה גם 'בעד כל הארץ',⁷² מלכה קושרת בין הפרת הברית לרווח המופק ממנה: היא לא תחטא בעד אתנן קל ערך, אך תעשה כן 'בעד כל הארץ', בייחוד אם בעקבות זאת תוכל לקדם את בעלה ולעשותו למלך על כל הארץ. הקטע מזכיר את הרעיון שנדון לעיל, שהעונש נגזר כמידת החטא, אלא

70 שייקספיר (לעיל הערה 24), מערכה ד, תמונה 3.

71 שייקספיר (לעיל הערה 1), עמ' 188.

72 שם, עמ' 187.

שהפעם דווקא הרווח סימטרי לחטא ומפצה עליו לכאורה: לדעת מלכה אין אישה שלא תחטא 'בעד כל הארץ' אם תוכל לפצות את בעלה, ואולי להשביע את השאפתנות שלה עצמה, בהמלכתו על כל הארץ. ההרמוז הבולט בקטע זה הוא הביטוי 'אחטא ואשוב', המרמז למשנה: 'האומר אחטא ואשוב אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה'.⁷³ לפי המשנה מי שחוטא ושב וחוטא מתוך מחשבה שתמיד יוכל לחזור בתשובה משלה את עצמו. הקטע כולו, על ההרמוזים הכלולים בו, מבליט את הניגוד בין הרמה המוסרית הגבוהה של אסנת למוסריות המפוקפקת של מלכה.

ד. דברי סיכום והצעה למתודולוגיה עתידית

המחקר המוצג כאן עסק בהרמוזים בתרגומו של זלקינסון למחזה, *Othello, the Moor of Venice*, שכותרתו בתרגום 'איתאל הכושי מוינעציא'. המחקר נשען על שני סוגי מקורות ביבליוגרפיים. הראשון הוא מחקרים על תרגומי ההשכלה בכלל ועל תרגומיו של זלקינסון בפרט, ומבין אלה שימש אותנו כנקודת מוצא בייחוד מאמר של שקולניקוב שהתמקד בתרגומיו של זלקינסון למחזות שייקספיר, ושנגע גם במתח בין יהדות לנצרות הניכר לדברי המחברת בתרגום זה.⁷⁴ סוג המקורות השני הוא תיאוריות בחקר התרגום, בכלל זה מחקרה של לפיהלמה על תרגום הרמזים.⁷⁵ אומנם לפיהלמה דנה בדרכי התמודדות עם הרמזים שנמצאים בטקסט המקור, בעוד שאנו התעניינו בהרמזים שבתרגום כשלעצמם. עם זאת מניחות הדוגמאות התברר ששתיים מבין הדרכים שהיא ציינה רלוונטיות ביותר לענייננו: שילוב הרמזים לתרבות היעד (גם אם אינם ממירים הרמזים שבמקור), והדרך שהיא השאירה בכוונה ללא הגדרה, הכוללת את כל האופנים הבלתי צפויים שבהם מביא המתרגם לידי ביטוי את מקוריותו ויצירתיותו. עיגנו את ניתוח ההרמזים בגישה הכללית בחקר התרגום הקוראת להעמיד בלב המחקר את הביוגרפיה של המתרגם כמפתח להבנת עבודתו. בהקשר זה נגענו גם במושג ההביטוס של

73 משנה, יומא ה, ט.

74 שקולניקוב (לעיל הערה 3).

75 לפיהלמה (לעיל הערה 7).

בורדייה⁷⁶ וביישומו בחקר התרגום על ידי סימאוני, שטען שחלים שינויים בהביטוס של אדם במהלך חייו.⁷⁷

החידוש שהצענו הוא הטענה שבתרגומו של זלקינסון יש הרמזים רבים לדברי חו"ל, ושהבחנה בהם – לצד ההרמזים למקרא – מאפשרת להציג תמונה מלאה ושלמה יותר של עבודתו. כדי להוכיח טענה זו הצגנו מבחר הרמזים מכל חלקי הספר, חלקם נלווים להרמזים למקרא ומוסיפים עליהם רובד משמעות נוסף, כגון השם דואג שניתן ליאגו, וחלקם עומדים בפני עצמם ואינם תלויים בהרמזים למקרא, כגון האזכור של יין חדש והדהוד הריון של חו"ל בהשפעתו על האדם.

את דיוננו נחתום בהצעה למתודולוגיה עתידית. חיפוש הרמזים לדברי חו"ל בספר 'איתאל הכושי מוינעצ'יא' נעשה במחקר זה בעזרת אינטואיציה וידע עולם. אך ייתכן שאפשר לנקוט שיטת מחקר שתהיה תלויה בהם פחות. נראה לנו שכדי לחקור את הנושא באופן המעמיק ביותר יש ליצור טקסט אלקטרוני של המחזה המתורגם ולהריצו באופן ממוחשב מול מאגרי מידע של כתבי יהדות (לדוגמה פרויקט השו"ת). מחקר כזה צריך להיעשות בשיתוף פעולה עם מומחים למדעי המחשב, שיתוף פעולה שהפך למקובל בחקר התרגום בן זמננו. יש להניח שבשיטת עבודה זו נוכל לגלות את מרב הביטויים בספר שנלקחו מדברי חו"ל. לאחר אותו גילוי יש לבדוק כל דוגמה לגופה על ידי ניתוח ההקשר במקור, בתרגום ובדברי חו"ל. כך יהיה אפשר להגיע למסקנות מדויקות יותר בשאלה אם מדובר בהרמז ואם כן מהו ולמה התכוון זלקינסון.

עם זאת דווקא משום שההרמזים נועדו לקוראים הבקיאים בכתבי היהדות, יש הצדקה לבדיקתם בדרך שננקטה במחקר זה, מכיוון שגם לבקיאים ביותר אין יכולת לאחזר מידע כמו מאגרי מידע ממוחשבים. דווקא במגבלה האנושית גלום יתרון, שכן אם הקורא הממוצע שאליו כוון הספר אינו מזהה את ההרמז, הרי שהוא אינו מתפקד בבניית משמעות הכתוב, ויש לחשוש שמא זלקינסון כלל לא התכוון לו. אך כאשר מי שעולם בית המדרש אינו זר לו מזהה מטבע

76 בורדייה וואקו (לעיל הערה 11); בורדייה ופסרו (לעיל הערה 12).

77 סימאוני (לעיל הערה 13).

לשון מסוים – ויש לזכור שגם קוראיו המשכילים של זלקינסון הכירו היטב עולם זה – יש מקום לדון בכוונתו של המתרגם ובתרומתו של הרמז לטקסט.

פרופ' רחל ויסברוד, המחלקה לתרגום וחקר התרגום, אוניברסיטת בר־אילן, רמת גן 5290002

Rachel.Weissbrod@biu.ac.il

אבישי מגנצא, האלומה 4, אפרת

avishai@korenpub.com